

Краязнаўства на беларускіх землях у перыяд Расійскай імперыі (1772/1795 — 1917 гг.)

Развіццё краязнаўчага руху ў 1772/1795 — 1864 гг.

Сучасны даследчык «Скарбніцы граматаў» В.Ф. Голубеў адзначыў каштоўнасць апублікаваных у выданні матэрыялаў, іх значэнне для вырашэння «чыста гістарычных пытанняў», а не для абслугоўвання ідэалагічнага заказу, якімі былі выданні архіўных дакументаў, здзейсненыя па загадзе ўладаў пасля паўстання 1863–1864 гг. Але пасля паўстання рэпрэсіўныя дзеянні ўладаў прывялі да разгрому Віленскага музея старажытнасцяў і археалагічнай камісіі. Яўстах Тышкевіч, зняважаны і пазбаўлены справы свайго жыцця, у хуткім часе памёр.

Дзяржаўнае краязнаўства ўзнікла і развівалася на аснове патрэбаў цэнтральных і рэгіянальных органаў улады і кіравання ў інтэграванні беларускіх зямель у грамадска-палітычныя, сацыяльна-эканамічныя і культурныя працэсы развіцця Расійскай імперыі. Яго суб'ектамі было даволі шырокае кола ўстановаў і арганізацыяў, у функцыі якіх уваходзіла атрыманне мясцовай інфармацыі і яе выкарыстанне ў разнастайных мэтах. У іх ліку былі ВНУ, губернскае статкамітэты, архівы.

У імператарскім Віленскім універсітэце (1803–1832), Полацкай езуіцкай акадэміі (1812–1820), Горы-Горацкім земляробчым інстытуце (1840–1848 – школа; 1848–1864 – інстытут) пачаліся гістарычныя, гісторыка-літаратурныя, моўныя, прыродазнаўчыя і іншыя даследаванні беларускіх зямель.

На 1815–1824 гг. прыходзіцца росквіт дзейнасці імператарскага Віленскага ўніверсітэта як навуковай і навучальнай установы. Пад кіраўніцтвам рэктара Я. Снядэцкага была папешаная матэрыяльна-тэхнічная

база, ствараліся новыя кафедры, расквітнелі крыніцазнаўчыя гістарычныя і моўныя даследаванні, прысвечаныя ВКЛ. Яго выпускнікі ў Заходнім краі працавалі ўрачамі, юрыстамі і іншымі спецыялістамі. Універсітэт кіраваў школьнай сістэмай адукацыі, быў на чале Віленскай навучальнай акругі. Універсітэцкая адукацыя стала вельмі каштоўнай. Для немагчымых слаёў універсітэт адкрываў дарогі навукі, прафесійнай дзейнасці, паляпшэння дабрабыту. Ва ўніверсітэце вучыліся дзеці багатых шляхціцаў, якіх не цікавіла кар'ера чыноўнікаў. Неабходна асобна адзначыць надзвычайную з'яву, якая заключалася ў высокім уплыве ўніверсітэта на грамадскую свядомасць адукаваных колаў Беларусі, Літвы і Польшчы. Польскія гісторыкі прызнаюць, што ніколі да сённяшніх дзён ні адна ВНУ не мела падобнага грамадскага ўплыву. Гэта стала магчымым дзякуючы выдатнаму прафесарскаму складу і патрыятычнай пазіцыі выкладчыкаў, выхадцаў з беларускіх зямель І. Даніловіча, М. Пелкі-Палінскага, М. Бароўскага, С.Б. Юндзіла, І. Анацэвіча і інш. Асабліва актыўным у розных грамадскіх пачыненнях быў ад'юнкты бібліятэкі ўніверсітэта, ураджэнец Вілейскага павята К. Контрым. Прафесары Віленскага ўніверсітэта ўнеслі значны ўклад у гістарычнае краязнаўства.

Першы даследчык беларуска-літоўскага летапісання і права ВКЛ прафесар Ігнат Даніловіч (1787–1843) згуртаваў маладых даследчыкаў, выхадцаў з сыноў беларускіх уніяцкіх святароў, якія добра ведалі царкоўнаславянскую, беларускую, польскую, лацінскую і іншыя мовы, абудзіў у іх жаданне да пошуку, патрыятызм. Гэта былі М. Баброўскі, І. Анацэвіч, П. Сасноўскі, А. Марціноўскі і інш. Яны дапамагалі І. Дані-

ловічу праводзіць пошук матэрыялаў. Ён супрацоўнічаў таксама і з І. Лялевлем, В. Анастасевічам, М. Румянцавым. І. Даніловіч быў вядомым вучоным: ва ўніверсітэтах Расіі яму былі даступныя архівы, музеі, розныя калекцыі і зборы. У Супрасльскім манастыры ён адшукаў выдатны помнік беларуска-літоўскага летапісання «Супраслеўскі летапіс». Марай І. Даніловіча было адродзіць да жыцця старажытную беларускую мову. Аднак патрыятычныя настроі, якія распаўсюджваў сваёй дзейнасцю І. Даніловіч, пачалі варожа ўспрымацца расійскімі ўладнымі структурамі як «мятежные». За вучоным пачалі сачыць, арганізавалі траўлю, і ў 1824 г. І. Даніловіч пераехаў на працу ў Кіеўскі ўніверсітэт. Пераадоўваючы горкія перапетыі лёсу, ён настойліва займаўся даследаваннямі, рыхтаваў вялікі зборнік дакументаў. На жаль, хвароба і смерць перашкодзілі выдаць практычна завершаную працу. Рукапіс яго набыў і выдаў Віленскі музей старажытнасцяў пад назвай «Скарбніца граматаў» (1860–1862) з захаваннем прозвішча складальніка.

Крыніцы, сабраныя выхаванцамі і выкладчыкамі Віленскага ўніверсітэта, адлюстроўвалі сістэму самакіравання, якую на працягу многіх стагоддзяў мелі беларускія рэгіёны, іх гісторыю, стан гаспадаркі, адметнасці ў рэлігіі, падзеі маскоўска-літоўскіх войнаў, гісторыю сем'яў. Многія дакументы былі вельмі непажаданыя ў вачах уладаў, не адпавядалі міфам аб вечнай прыналежнасці беларусаў да Расіі. Невыпадкава ўлады імкнуліся развіваць публікацыю такіх дакументаў, якія б больш адпавядалі афіцыйнай палітыцы ў дачыненні да Літвы-Беларусі. З пазіцыяў афіцыйнай ідэалогіі публікацыю гістарычных актаў здзейсніў мінскі цывільны губернатар А. Сямёнаў «Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии, православных монастырей, церквей и по разным предметам» (1848).

Выдатныя выкладчыкі аказалі значны ўплыў на фармаванне патрыятычных настрояў студэнцтва. У студэнцкім асяроддзі, паводле словаў Т. Зана, «сялянская» (беларуская) мова ўжывалася ахвотна. Захапленне беларускім фальклорам, зварот да яго ў літаратурнай творчасці пракладала шляхі для ўздыму краязнаўства.

Прафесары і студэнты Полацкай езуіцкай акадэміі выканалі падрабязнае апісанне Полацка, гісторыі Віцебскага і Полацкага краю. Вынікі адлюстроўвалі ў часопісе «Месячнік Полацкі».

Узніклая ў Горках земляробчая школа, з 1848 г. была ператвораная ў Горы-Горацкі земляробчы інстытут, які рыхтаваў аграномаў. Пры інстытуце былі музеі: заалагічны, анатамічны, сельскагаспадарчых машын, батанічны сад

(3 870 раслінаў), бібліятэка – больш за 7 000 тамоў. Выкладчыкі Сцебут, Бажанаў, С. Касовіч і іншыя займаліся рэгіянальнай агратэхналогіяй; іх вынікі знайшлі адлюстраванне ў «Запісках Горы-Горацкага земляробчага інстытута» (1852–1857). За ўдзел выкладчыкаў і студэнтаў у паўстанні 1863–1864 гг. інстытут быў пераведзены ў Санкт-Пецярбург.

На ніве школьнай адукацыі пэўны перыяд працавалі каталіцкія ордэны. Але гэтыя школы не выклікалі даверу ўладаў, і іх закрыццё было прадвызначанае. Фармавалася сетка навучальных устаноў, уласцівая расійскай сістэме адукацыі, у прыватнасці, гімназіі. Захаваліся звесткі аб краязнаўчай працы асобных навучальных устаноў. Так, у 1837 г. выхаванцы Сёбежскай гімназіі вялі запісы народных абрадаў, легендаў і песень.

У гэты перыяд узнік шэраг дзяржаўных інстытутаў, функцыянаванне якіх непасрэдна было звязанае са зборам і апрацоўкай мясцовай інфармацыі, але асноўная іх дзейнасць разгарнулася ў наступны перыяд. Гэта найперш губернскае статкамітэты (статкамітэты), Віцебскі і Віленскі архівы старажытных актавых кніг. Губернскае статкамітэты пачалі ўтварацца па загадзе Сенаата ў 1834 г. Асноўнай іх задачай быў збор і абагульненне рэгіянальных статкамітэтных звестак аб гаспадарцы і насельніцтве.

Па заданні Генштаба расійскай арміі з мэтай ваенна-стратэгічнага характару было праведзенае вывучэнне беларускіх зямель. Збор звестак быў даручаны афіцэрам, ураджэнцаў заходніх губерняў. Хаця дакладнага плана збору матэрыялаў аб «присоединённых территориях» не было, яны збіралі разнастайны матэрыял, які ў сукупнасці найбольш дакладна адлюстроўваў асаблівасці таго ці іншага рэгіёну. Паходжанне дапамагала афіцэрам атрымаць звесткі з сямейных архіваў, прыватных музеяў і бібліятэк. Пад агульнай назвай «Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба» пачалі выдавацца гістарычна-статкамітэтыя апісанні губерняў: Віленскай, падрыхтаванае А. Карэвам, Гродзенскай – П. Баброўскім, Мінскай – І. Зяленскім. Лепшай з іх з'яўляецца праца П. Баброўскага. Пад яе ўплывам Баброўскі захапіўся краязнаўствам, надрукаваў каля 80 навуковых працаў па гісторыі, этнаграфіі, геаграфіі «роднага яму Паўночна-Заходняга краю».